

GONDOLKODÓK MAGÁNYOSSÁGA

A gondolkodó, bölcseletkedő ember, különösen, ha új eszméket, nézeteket fejteget vagy ír, ez többnyire együtt jár bizonyosfajta árvasággal, magánnyal, egyedülállósággal. Így kell ennek lennie, hiszen eszméit, gondolatait a megszokottal szembeni újat sokáig, egy ideig legalább magában hordozza, érleli. Proféták ezért vonultak vissza a sivatagba. De a megtalált gondolatokat, a megfelelőbbnek tartott új eszméket hirdetni, másokat is az általuk vélt igazságra rávezetni nem öncélúság. Nagyobb tisztaságot, jobb rendet, elviselhetőbb világot ígérni vagy követelni már nem csak önmagától, hanem másoktól kell- így válik a magányosan gondolkodó ember számára a közlés, a közösség megjavításának érdeke fontos feladatává.

Az írás a gondolat közlésének feltalált egyszerű eszköze, nem egyetlen és egyedüli módja. A beszéd, a rábeszélés, a gondolkodásra ébresztés egyszerűbb sokáig hatékonyabb módja. A varázslat, a meghökkentő csodatételek sokszor meggyőzőbbek és ősbibb módjai ennek. A példa is, nemcsak a példabeszédek. A jellegzetes tartásban üldögélő szótlán Buddha több tanítványt vonzott magához, mint a szónokok többsége. Egyszerűbb jelek –személytelenül is - ugyanezt érik el. A bőbeszédűség, az erőszakos rábeszélés gyakran kevesebb, mint a némaság vagy a csak jelekkel közvetített ráhatás.

Gondolkodók, új eszméket hirdető emberek gyakran nem közvetlenül, hanem művekbe rejtve teszik mások számára elviselhetővé a világot, és gyakran ők járnak nagyobb sikerrel. Van valami varázsa annak, ha valamely műben, alkotásban az olvasó, a szemlélő saját maga ismeri fel a lényegét.

Befogadók, hallgatók, olvasók jeleket értők nélkül értelmetlen lenne minden új eszméhez jutás, új tan kitalálása. Gondolatokkal pusztán, vagy művekbe rejtett eszmékkal, de minden gondolkodó embernek ugyanaz a törekvése. Másokat rávezetni az igazabb igazságra. Szerencsés eszme és gondolatlerjesztő az, aki művekben tudja közvetíteni közlendőit, nála csak az élete példájával is hatni képes eszmehirdető fér közelebb mások lelki vagy tudatvilágához.

Szomorú az olyan gondolkodó sorsa, aki sem művekkel, sem élete példájával, varázslattal, vagy csodatételekkel nem tudja alátámasztani elmélkedéseinek igazabb voltát. Az ő sorsa a legkegyetlenebb, a teljes magányban maradás.

Idősebbik bátyám, Mikéle nálam sokkalta ígéretesebb

tehetség volt. Abban a fővárosi iskolában, ahová mélyen vallásos anyja kívánságára beírátták nemcsak eminens tanuló, de osztályelső, hetedikes korában önképzőköri elnök lett, s mindezekon kívül a lelkekkel is foglalkozó piarista atyák kedvence. Egyike volt azoknak, akikről sokat vártak tanárai. És ő igyekezett, számára nem csak formáságok voltak a „Veni sanctae”-val kezdődő és a „Te Deum”-mal végződő iskolaévek szentek tiszteletével telezsúfolt napjai. A jóeszű, országos tanulmányi versenyen is díjat nyert diákot elsősorban a filozófiai tanulmányok érdekelték. Talán kissé elbizakodottan, de fejébe vette, hogy Istenben való szilárd hitét bölcseletileg is bizonyítható érvekkel, istenbizonyítékokkal is meg tudja szilárdítani. Bár az atyák ettől eltanácsolták, mondván, hogy az apologetika idejét múlta kissé, érvek helyett a hit az, ami igazán erőt ad a léleknek. Ágoston „credo quia absurdum”-jával szemben bátyám mindenáron a „quia concretum”-ot szeretete volna hitének alapjává tenni.

Tizenkilencben született. A harmincas években még elképzelhető volt, hogy gondolatainak, metafizikus elképzeléseinek közreadására valamelyik egyházi jellegű folyóiratban mód nyílik. Apja kívánságára jogot hallgatott, s a tanszéken előadó jogfilozófiai professzoroknak lett a tanársegédje. Ez volt talán a legnagyobb sikere, amit a bölcseletkedési terén elért. A talán utolsó jeles idealista filozófusnak, Brandensteinek tanítványa volt, Moór Gyula jogfilozófusnak tanársegédje a jogi egyetemen.

Behívták katonai szolgálatra, negyvenötben fogságba esett. Mire visszatért onnan, a társadalmi környezet teljesen megváltozott. Szó sem lehetett arról, hogy idealista nézeteket hangoztató, s a materializmus tételeivel vitázó írásai valahol megjelenjenek. Nyomtatásban csak néhány etikával foglalkozó írása jelent meg katolikus folyóiratokban.

Minden szabad idejében – nem sok volt, mert megházasodott, és öt gyermeket kellett nevelnie – ezzel foglalkozott. Könyvtári filozófiai műveket olvasott, jegyzetelt ki, hogy elképzeléseinek igazságát bizonyossá tehesse. Olvasója alig volt. Néha egy barát, máskor én lettem az, akit csak a testvérem iránti szeretet miatt érdekelt az a létről szóló elméletek. Nyugdíjas kor után diakónus szeretett volna lenni, de az akkori idők egyházi vezetőinek megalkuvó politikája miatt ez is csak részletekben valósulhatott meg. Makacsul kitartott kora ifjúságában kitűzött célja mellett. Magányos gondolkodó maradt, s már bele is nyugodott abba, hogy ez a helyzete végleges. Mégis folytatta, új és új területekre – az egzisztencialistákra, a kelet misztikus gondolkodóira – is kiterjesztve vitairatainak sorozatát.

Nem sokkal nyugdíjazása után halálos betegséget kapott, tüdőrákot. A második műtétje után áttétek keletkeztek a szervezetében, valószínűleg agysejtjeiben is. Talán ennek tulajdonítható, hogy élete utolsó napjaiban hite megrendült. Tagadta Isten létét, még káromolta is. Pontosan fordítottja következett be, mint a megszokott, hiszen az ateisták tértek meg végső óráikban számosan, a túlvilág hátha mégis van Urának ítéletétől rettegve. Bátyám özvegye szerint – aki csak jóval később árulta el nekem ezt – Mikélett megszálta az ördög. Katerina, a valóban hiten alapuló vallásossága miatt ezt elfogadva, imádságokkal, búcsúhelyekre járogatással próbálta levezekelni Mikéle utolsó óráinak szörnyű vétkeit.

Hamvas Béla magánya nem volt annyira teljes és végleges, mint testvérbátyámé. Inkább csak társtalanságnak nevezhető az övé. Előbb kora erkölcsi világát ostorozó szavakkal, majd eszmékkel próbált kilépni a nem annyira önként, mint kényszerből vállalt korlátozottságból. Írásait – ha nem is mindjárt és mindegyiket – publikálni tudta, legalábbis a diktatórikus idők előtt írottakat. Hamvas kiindulása a gondolkodás tágabb tartománya, a kultúra egészének vizsgálata volt, ami Nietzsche óta felkapott témájává vált a tudományos gondolkodásnak, a korszak túlértékelt tudományossága ellen irányuló bölcsekedéseknek.

Hamvas szintén azzal kezdi, hogy „nagyon rossz világban, kultúrában élünk”. Leírja, hogy miként kerültünk és kerülünk a tudomány szinte babonás tisztelete révén egyre messzebb az igazi valóságtól, a tényleg létezőtől. Hamvas hisz a fejlődésben, az emberiség aranykorát, a történelmi időkre visszpillantva, a mitikus világképet kialakító emberiség korára helyezi. Mások is gondolkoztak hozzá hasonlóan. Közülük, a hazai kultúrfilozófusok közül a legtekintélyesebb Kerényi Károly volt. Ő Hamvashoz hasonlóan a mítoszok világában, a görögységben látta az aranykor legszebb megvalósítását. A görögységnek, mint ideálnak eszményítése az újkori Európa kultúrájának hagyományossá vált útkeresése. Hölderlin s más költők, de bölcselek, maga Nietzsche is ide térnek vissza. Utóbbi úgy, hogy a dionüszoszi, démonikus elemeket hangsúlyozza. A mi költőink és gondolkodóink műveiben inkább csak jelen vannak ezek a törekvések, mint Berzsenyiben vagy később Babitsban. Legvilágosabban Kerényi és Hamvas tanulmányai bizonyítják a mitikus gondolkodás és eszmerendszer szépségét, legélesebben Hamvas mondja ki – úgy, hogy a jelennel, a nagyon rossz világgal szembeállítja. Hamvast, mint magával egyenrangú gondolkodót és társat Kerényi Károly fogadta be. Gondolataik csak abban egyeztek, hogy mindketten visszafelé tekintettek,

s a mítoszok jelentőségét hangsúlyozták. Kerényi a görög mitológia kutatásában ragadt meg. Hamvas mélyebbre tekintett. Más kultúrákban a még ősbibb emberi törekvésekben kereste, kutatta a kultúra és bennük a vallások kialakulásának értelmét és jelentőségét. Kettejük írásai, tanulmányai jól megfértek egymás mellett, ahogyan azt az általuk – elsősorban Kerényi és követői által létrehozott SZIGET közösség kiadványai bizonyítják. Két első száma legalábbis, ahová mindketten két-két esszé közreadásával szerepeltek. Később barátságuk megszakadt, oka lelkialkatuk különbsége volt. Kerényi extrovertált típus volt. Sikerekre tört, el is érte azokat. Hamvas befelé forduló, meditatív lélek. A magányt, a hallgatást, a nem megszólalást értékeli olykor a legtöbbször. És nem csak akkor és abban az időben, amikor – ötvenhat eltiprása után – ez erkölcsi kötelesség volt számára.

Kettejükön kívül Németh László említhető, mint korabeli fontos rendszert teremtő gondolkodó. A harmincas évek közepéig nála is az esszé az igazán fontos műfaj. A Tanú számai erről tanúskodnak. Bár kortársai, a próza és versírók fölött seregszemlét tart, a kultúrtörténet is foglalkoztatja. Emiatt – néhány német és spanyol bölcselek mellett – Hamvas Béla gondolatait is észreveszi. Kikeresi, mint írja, nem kis fáradsággal a sok nem túl jelentős közlönyökben megjelent írásait. „Valaki összeszedte számomra” – írja, s azt is, hogy azok elképzelhetetlen helyeken jelentek meg, a legsötétebb folyóiratocskáiban. „Az ember csak szégyenkezni tud: míg ő maga minden mozdulata számára rivaldafényt tudott biztosítani, itt a megszallottak védtelenségével egy nagy műveltség és nagy szenvedély pincelyukakban gesztikulálja ki magát. Ki itt, ki ott találkozik vele, gyanús helyek valamelyikében..., de senki nem ismeri őt magát.”

Németh akkor nem ismerte személyesen vitatársát, de már találóan jellemzi: „Kevés író képes első írásaival olyan ellenszenvet kelteni, mint ő.” „Egyszer találkozni annyi, mint összeütközni vele... Hamvással szemben kevesen jutottak túl első felháborodásukon... Mi lehet az oka ekkora félreértésnek?”

Németh szerint az, hogy Hamvas dühös kirohanásokkal támad olyan író és művész nagyságokra, akiket a közvélekedés szerint csak tisztelet és hódolat illet. Baude-laire-t, Dosztojevszkijt, Wagnert, Breughelt támadja, majd Adyt sem kíméli. Amiatt kárhóztatja őket, hogy műveikben a pusztulásban, az életromboló erőkből gyönyörködtek.

Hamvas szellemiségét valóban nehezen – nem is igen fogadta be kora. Kerényi és talán Németh hatására Gulyás az, aki elismeri jelentős író voltát. Számukra sem

volt könnyű. Egyik esszéjében, az Írás platonizmusában Hamvas magát az írást is kritizálja. Kijelenti, hogy „a beszéd még mindig létszerűbb az írás mellett”, és „minden beszéd negatív az élet teljessége mellett.” A „nem” a beszéd az „igen” helyett. Biblikus szavak ezek. Hamvas úgy véli, hogy az írás mindig a felbomló kultúrákban hatalmasodik el. Az írás a bomlás eszköze. Az írás rombolás, fog. De ha az, akkor az elveszett aranykorért harapjon”- mondja.

Az „Aranykor és farkasfog” az első tanulmány, amellyel Németh a Tanúban vitába száll. Egyenrangú gondolkozóként kezeli, s azt keresi, hogy vitatársa mit ért pontosan azon az aranykoron. Nagyrészt egyetért a gondolataival, azzal is, amit Hamvas egy másik tanulmányában, az „Apokalipszis irodalmában” fejteget. Elfogadja, hogy a kultúrák bajai akkor kezdődnek, amikor a humánium mellől kimarad a divinum. Azaz a mítoszok világában még jelenlevő, valóságként ható isteni elem. A mítoszok világában, az aranykorban az emberek beletörődtek abba, hogy részesei egy közösen létező isteni-emberi világnak. Nem kellett –mint jelen kultúránk idejében- a létünkbe vetettségünk miatt aggódnunk. Németh a tanulmánya utolsó szakaszában vitatja csak Hamvas gondolatait: „Van-e joga a kritikusnak ilyen mértékben elhatárolódni a kortól, amelyben benne él?” Szerinte nincs. Véleménye szerint Hamvas azért ír nyers vádbeszédeket a kora ellen, mert magányba taszították, mint holdkóroست hagyják háztetőn károgni ahelyett, hogy hazát és otthont adnának neki.

Hazát és otthont, méltó helyet kora irodalmában és társadalmában Németh sem adhatott neki, de egy másik Tanú szám újra foglalkozik vele. Barátként köszöni meg a neki küldött „Természettudomány és mitológia” című esszéjét és rögtön hozzáfűzi: „Mindig élvezettel olvasom írásaidat, egyetértésnek és ellentmondásnak olyan váltóáramát bocsájtják át rajtam, amely szellemi randevúzásnak is beválik. Szeretem a mozgásban lévő gondolatot, különösen, ha ismerős irányba repül. A te gondolataid ilyenek. Merészek, gyorsak, feszes parittyában magas cél felé szállnak, egy hiányzik belőlük: a közeg ellenállása. Mintha eszméid mozgása elől eltávolítanád a levegőt.” Elismerő szavak. Kevés jutott akkor ilyenekből Hamvasnak. Aztán igazi vitatársként Németh is magas cél felé irányozza a maga parittyá köveit. Érthető: a neki annyira fontos természettudományos gondolkodást elemzi. A „kísérletező ember” igazát.

Azt Németh is elismeri, hogy a természettudomány nem abszolút, hogy ott áll nemcsak mögötte, de felette is és főleg alatta az általa sem teljes egészében megismerhető

valami. A valóság. Amihez közelebb és egyre közelebb jutni bár lehetséges, de véglegesen nyakon csípni nem lehet. Proteusként siklik ki kezünkől mindig más és más alakot öltve, Németh elismeri ennek igazságát, de azt már nem fogadja el, hogy emiatt a természettudományos gondolkodás megbukott. Hamvas szerint a természettudomány is egyfajta mitológia, egy időhöz kötött gondolkodási forma, amelynek ideje éppúgy lejárt, ahogy más mítoszoké is előtte. Amitől oly sokáig hitelét kapta, az a kísérletező emberek által elért újításokból, felfedezésekből eredt. Szerinte ezek a találmányok egyfajta valóságdarabok, de a tudományos világmagyarázat már nem az. Nem valóság, csak mítosz. Németh ezzel nem ért egyet. Úgy véli, hogy a tudományos gondolkodás és a technikai lelemények kiegészítik egymást. És hogy a természettudomány nem a mítoszok vagy a költészet rokona. Szerinte inkább – ha valaminek - a mágiának. Új elemek keresésének és spekulatív gondolkodásnak éppúgy van szerepe a tudomány fejlődésében, mint a kísérletezésnek, a technikai újításoknak. Végül Németh úgy véli, hogy a tudomány ugyanakkor megújulóban van, mint amikor felbomlóban levőben látszik.

Nem tudom, Hamvasnak hogyan tetszettek ezek a végén már Lukács György szájába való dialektikus értelmezések.

Kár, hogy a közöttük lévő párbeszéd folytatására nem került sor –legalábbis nem akadtam ezek nyomára- csak a Válasz 1936. decemberi számában, a talán még utolsó Németh- Gulyás- Fülep szerkesztette folyóirat számban megjelent Hamvas tanulmányban kifejtett gondolatok tekinthetők vitájuk folytatásának. Hamvasnak ez a talán egyik legfontosabb írása, tanulmánya tartalmazza a világról, a valóságról és a gondolkodás legfontosabb kérdéseiről szóló vélekedéseit. Eljut egészen azokig a felvetésekig, amelyet a különböző kultúrákban élő bölcselők minden korban egyformán kérdeznek és kutatnak: Mi a valóság? Mi a létezés értelme? Van-e célja? Létezik-e világ vagy másvilág? Művészek, költők is minduntalan erről vallanak. Néha így, máskor úgy. Babits –az olykor mélyen vallásos verseket író- egyik versében így ír: „Nincs jobb világ a másvilágnál. A másvilágon nincs világ.”

Hamvas a „Tudományvallás és Vallástudomány” című esszéjében arra a következtetésre jut, hogy a tudomány is vallás, vagyis egyfajta mítosz, s hogy bármelyik vallás egyfajta tudományos köntösbe rejtett gondolkodás. Humanizált, emberesített képzelgés a világról és túlvilágról. Végző okfejtésében Hamvas eljut odáig, hogy az igazi valósághoz egyiknek sincs köze. És elérkezik oda ő is, ahová Mikéle, szegény testvérbátyám élete utolsó

napjaiban gondolataiba belezavarodva eljutott. Van Isten, világszellem, de az nem olyan, amilyennek a mítoszok - a görögöké, de más népeké is- és leginkább a kereszténység elképzeli és elhitheti. Mi bizonyítja azt, hogy a világot teremtő szellem csupa szeretet, jóság, megbocsátás, hogy még értünk való áldozatra is képes? Miért lenne ő a legfőbb jó, ha mi emberek éppenséggel nem ilyenek vagyunk. Nem csak a világ rossz, mi is azok vagyunk –részeként annak legalábbis. Miért érdemelnék egyebet, mint azt az anankét, melyet az emberi kultúra legkiválóbb hordozói: a görög költők és bölcselők találtak ki. Hamvas is csak körülírva tudja ezt az egyetlen magyar szóval kifejezhetetlen valamit, az anankét leírni. Részvétlen, közönyös, mindannyiunkra váró kegyetlen befejezése a létünknek, semmivé válás, de talán ez mégis jobb, mint a gyehegnának, a pokolnak fenyegető ránk váró lángjai. A sok lelki és testi szenvedést átélt költő, Babits is ettől való félelmében sóhajtja, skandálja verssoraiban, betegágyában: „Nincs jobb világ a nincs világnál.”

Kevés gondolkodó ítélt kegyetlenebbül és szigorúbban a világról, mint Hamvas. Ezért sem talált társakra, legfeljebb ideig-óráig. És abban a látomásaival ...költőben, W. S-ben, aki mesterének tekintette. Egy közös szűk társaságot alapító kísérletben, a Sziget körének létrehozásában működött együtt Kerényivel. Hónapokon át tervezték és beszéltek meg ennek a társadalomtól elszakadó Szigetnek létrehozását. A kiadvány első két számában két-két Hamvas-tanulmány jelent meg, aztán a harmadikban már nem közölt többet. Szakított Kerényivel, mert rádöbent, hogy jellemük s ebből adódóan eszméik és törekvéseik különbözőek. Hamvas számára egyetlen dolog a

fontos: elvetve minden előítéletet és babonát a világi valóságának megértése, vagy a megértéshez közelebb kerülés. Nem a siker, a karrier, a társadalmi ranglétrán előbbre jutás volt célja –miként ezeket Kerényi szemére hányja - hanem a valóságmegértés. Talán éppoly lehetetlen törekvés ez, mint amilyen Mikéle bátyámé volt. Csak a társtalanság, magány következett ebből. Megtagadni a sikert, kételkedni az írás és a beszéd értelmében is, eljutni a némasáig – ez is egyfajta módja az igazság megközelítésnek, a megérthetetlen megértésének. Mert az ember, a gondolkodó számára az a legtragikusabb, hogy a sok tagadás és a látszat igazságok elutasítása után sem válik érthetőbbé. Mert a lét értelmezése számunkra – akár a tudomány, akár a mítoszok vagy a vallások útját választjuk- lehetetlen.

Van, volt-e más út, lehetőség az ember számára? Létezett-e egy olyan kor – egy aranykor? – amelyben legalább ennek a tudásnak a fájdalmát, az élet értelmének elvesztését, halandóságunk kínját nem éreztük gyötörő fájdalomnak, orvosolhatatlan kínjaival bajunknak.

Önfeledt boldogságot talán csak a növények éreznek. A fák, amikor a hosszú téli álmódás után barna rügyekkel és zöld levelekkel szórják teli ágaikat, hogy aztán színes virágokkal koronázzák meg fejüket. Vagy nyáron, korárosszal gyümölcsökkel telten hajladozva kínálják az arra járó utasokat. Soha nem halnak meg, mert barátaik, a madarak által odahordott magvaikban újra és újra teremtik önmagukat.

Ez volna talán, ha lehetséges lenne, ez a növényi boldogság az igazi aranykor számunkra.

